

«Buks-Berret»

- Beret Johanna Paulsdatter Dypvand

«Ho var bedre enn mainnfolk. Dæ skuill vær en utvald mainn, som kunde stå i breidd med henner.» - «Ho var i spissen for sin tid i alle ting og der stod respekt utav hennes korpus, for ho var et jern. Ho var punkt og prikk.» (Sitat fra «Dundor-Heikka» av Inga Bjørnson, 1916). «Lappernes Stolthed» ble hun kalt i førsteutgaven av Aschehougs Konversasjonsleksikon som kom ut i 1906. «Buks-Berret» levde og virket i Ballangsmark, på gården Djupvatn (Vassli) i tiden 1820-1860-tallet.

HILGUNN PEDERSEN

I min oppveksttid på 1940- og 50-tallet var uttrykket «ei Buks-Berret» et vanlig uttrykk blant folk når de ville beskrive ei ung kvinne som deltok i mannfolksysler litt mer enn vanlig. Ofte brukt i nedsettende betydning, men også med en godmodig ironi som uttrykte beundring. «Enn at du kan fær som ei «Buks-Berret!», sa min mor når jeg, som vokste opp blant bare gutter, deltok i deres ofte litt hardbarkedede lek med klatring i trær, i smie og båt (som av og til veltet), snekring, steinkasting og – selvfølgelig – utprøving av krefter i form av bryting.

Etter hvert som jeg vokste til, og særlig da jeg som 16-åring deltok i juksafiske på Lofoten sammen med min far, ble jeg bevisst at «Buks-Berret» var en person som hadde eksistert i virkeligheten. Det ble fortalt mange historier om henne, en del var nok rene, skjære

oppspinn, men det meste hadde rot i virkeligheten.

Tilnavnet hadde hun fått fordi hun skulle ha vært den første kvinne som tok i bruk mannfolk-klær når hun utførte sitt arbeid som fisker. Hun seilte som høvedsmann på Lofoten med eget mannskap, hun reiste rundt i markebygdene med småhandel, gikk på jakt og utførte gårdsarbeid med slakting og det som hørte til. Blant folk gikk det ord om at hun «kunne mer enn andre» – det siktes til samisk trolldomskunst. Hun fikk ord på seg å være synsk og kunne forutse ting, og hun kunne «mane» sjøen til å legge seg.

Herkomst

Beret Johanna Paulsdatter var født 12. mars 1794 på Eide i Gullesfjord, Kvæfjord. Hun døde på plassen

Djupvatn (Dybvand) i Ballange 29. august 1868. Foreldrene var Pål Amundsen, f. ca. 1740 i Gombogdalen Sortland, og Åsel Nilsdatter, f. ca. 1750 i Bømark i Kvæfjord. Om disse står det nevnt i Kvæfjordboka at de gikk over fra nomadeliv til å bli fastboende jordbrukere: «... stoppet vandring mellom fjord og fjell og slo seg ned som fastboende ...» (Linde 1960).

Flytting til Ofoten

Vi kjenner lite til deres liv i Kvæfjord men i 1817 kom Berets bror Amund Paulsen til Evenes kirke og giftet seg med sin «fosterdatter» Karer Amundsdatter. De hadde da et barn til dåp samtidig, mens de tre barna de fikk seinere ble alle født i Efjorden. En annen bror, Per Amundsen, kom også til Ofoten i denne tiden. Han var omtalt med «intet fast bosted» og var smått i Ballangsmark, smått i

Det var vanlig at samer utrustet egne mannskap og båter til Lofotfiske. Her portrettert av Milton J. Burns: «Lappiske fiskere vender hjem fra Lofoten».

sorenskriveren og la riktig antall daler på bordet; det skulle betales pr. alen kjø. Peder var ikke så rapp i hodet, eller han hadde ingen penger, så han fikk en mindre dom på seg.

Siden Peder var båtbygger er det kanskje ikke så merkelig at Beret kunne skaffe seg egen åttring til å drive fiske med.

Hvor Beret hadde skaffet seg sjømannskunnskap fra, vet vi ikke. Men trolig har hun allerede vært erfaren fisker før hun som 30-åring fikk sitt første barn, og straks satt i gang med å skaffe seg eget bruk. Hun hadde båten sin – først en seksring, senere en

åttring – landsatt ved berget på Forså (båttøa).

Hun hadde skaffet seg «fiskebruk» – men det er ikke nevnt hva slags. Tradisjonen forteller at det var liner som var mest brukt på den tiden. På Lofoten var det å leie seg inn i ei rorbu, men samene hadde for øvrig ofte med seg telt eller lavvo.

Det ble sagt at hun hadde ingen problemer med å skaffe mannskap, fordi hun «kunne så mye» – dvs. av trolldom – slik at det aldri var noen fare å bli med henne på sjøen. Hun kunne bare se på sjøen, så la den seg!

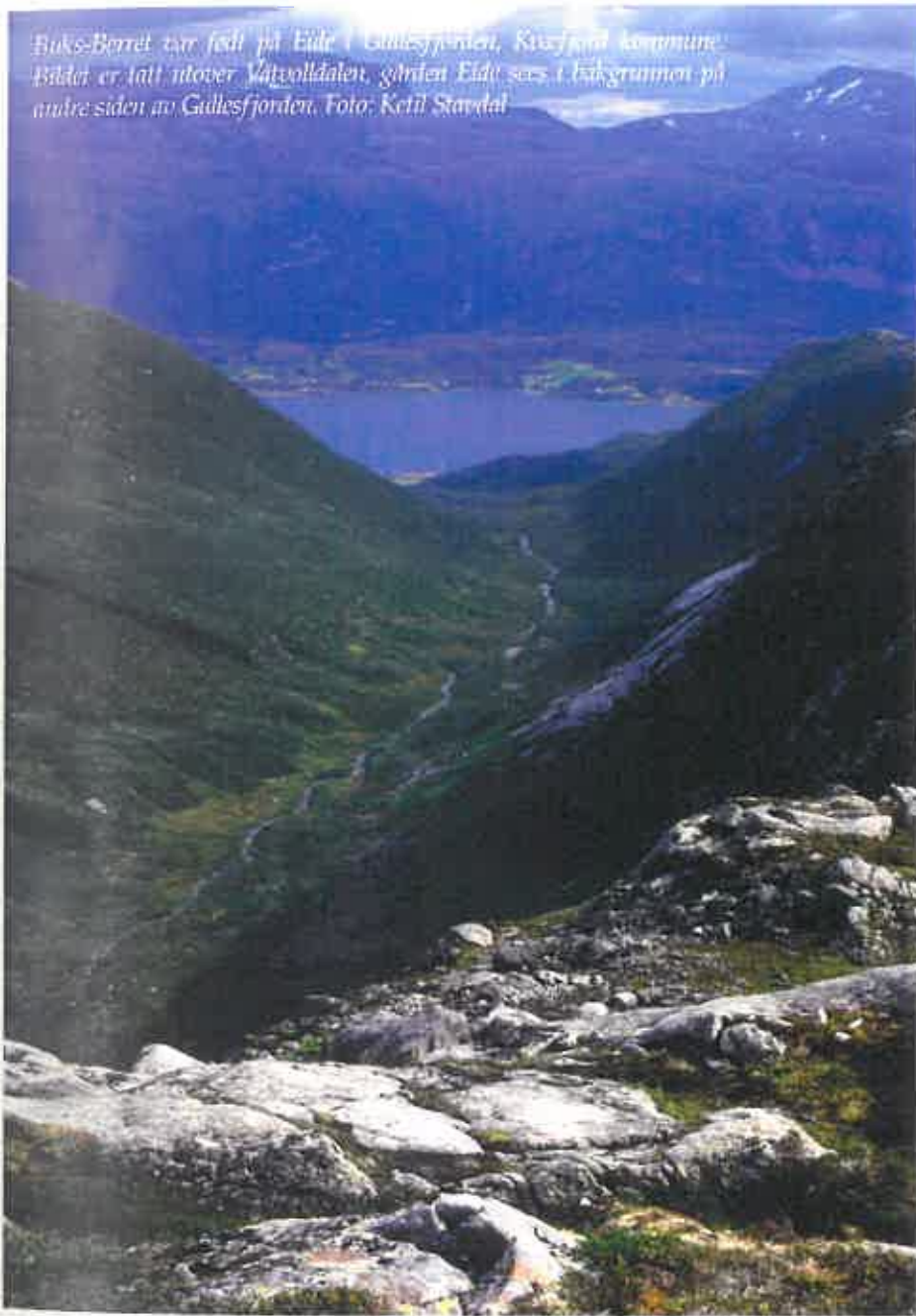
En av historiene om henne forteller dette:

«En vår, mens det var godt fiske i Lofoten, og særlig i Austnesfjorden der Beret og karene hennes fisket, så ba hun en morgen karene sine klave opp bruket og gjøre klart for heimferd. Karene protesterte, været var godt og fisket enda bedre, og det var jo en hel måned igjen før fisket var «utfeska»! Men Beret var bestemt: «Nu fær vi heim»! Og sånn ble det. Hun seilte for god bør over Vestfjorden, innover Efjorden og seilte rett opp i støa ved Forså. Det hadde hun aldri gjort tidligere. Hun hadde heller aldri overlatt til mannskapet å prekevere båt og bruk, men det gjorde hun denne gangen. Hun bare tok skreppa si på ryggen og ga seg i vei den flere kilometer lange «sjøveien» opp til Djupvatn. Vel kommet inn i stua, satte hun på kaffekjelen og kokte medbrakt kaffe fra Lofoten, mens hun stoppet pipa og ga mannen sin en god røyk til kaffen. Så gikk hun inn i kammerset og lukket døra etter seg. Ikke lenge etter hørtes det barnegråt. Da hadde hun satt familiens femte barn til verden.» (muntlig tradisjon, bl.a. innsamlet fra Lofoten 1954 av forfatteren).

Dette måtte jo gå an å kontrollere. Og kirkeboka viser at de fire første barna var født hhv. i mai, juli, og to i oktober. Men i 1831 kom lille Inger Anna til verden den 10. mars! Og det er akkurat en måned før Lofotfisket er «utfeska»!

En kan jo undres hvordan Beret fikk

Buks-Berret var født på Eille i Gullesfjorden, Rugefjord kommune.
Bildet er tatt utover Våtvolldalen, gløten Eide ses i bakgrunnen på
andre siden av Gullesfjorden. Foto: Ketil Stordal

Efjord (Karibukt), der han også døde i 1844. Deres mor, Åsel Nilsdatter, kom også til Ofoten/Efjord etter hun var blitt enke, og døde i Karibukt 1848. Amund Paulsen, «Vårset-Amund», er registrert på gården Vårset i Efjord (1pund 6 mark) ved innrulleringen til militært mannskap fra 1823. Samtidig oppgis det at døtrene er født i Karibukt 1823 og 1827. Tre av barna til «Vårset-Amund» kom til å bosette seg i Karibukt, noe som tyder på at det var en slags eiendoms-forbindelse mellom Vårset og Karibukt.

Beret var i alle fall kommet til Ballangsmark da hun fikk datteren Ane Pedersdatter med «Peder af Juckasjærvi» i 1824. Hun ble kort etter gift med samme Peder, som het Thomassen, født ca. 1800 i Gällivare sokn. De neste seks barna deres ble alle født på gården Djupvatn, der Peder nevnes som rydningsmann, gårdbruker og leilending.

Båt, bruk og fiske

Ut fra opptegnelser i tingbøkene går det fram at Peder Thomassen virket som tømmermann, snekker og båtbygger (!). Sammen med svogeren «Vårset-Amund» ble han et år anklaget for å ha hugget «en fembøringsved» (materialer til bygging av en fembøring) i Almenningen ved Forså i Efjord uten bevilling. For dette skulle de betale bøter. Amund kom seg unna straffen ved å erklære i retten at han ikke hadde rukket å komme med søknaden i tide, men gikk fram til

tid til å ro fiske kombinert med familie og barnefødsler. Eldste datteren, Ane, ble som nevnt født i 1824. To år seinere kom Paul, og så i 1827 Per Andreas. En Inger Anna ble født i oktober 1829, men hun døde like etter. Kanskje døde Per Andreas også? Han er ikke funnet nevnt i folketellingene. Og så kom da «Lofotungen» Inger Anna nr 2 i mars 1831. Hun døde også i sped alder. I november 1832 ble Amund født, og sistemann, John Andreas (Joa) ble født 30. januar 1837.

Berets datterdatter, Åsel Jonassen, fortalte til Inga Bjørnson (1916) at «Bæssmor levde nokså kjærlig med sin mann Peder Thomassen og tri lot kom tegårs. Dotter, mann og ho rodde i ein båt». Dette med tre lotter betyr at datteren Ane, Peder og Beret hadde rodd fiske sammen; det måtte i så fall være i løpet av årene 1840-43, for i 1844 giftet Ane seg og ble mor til en stor barneflokk i Dypdalåsen.

Vinteren 1849 var ikke Beret på Lofoten. Mannen Peder Thomassen rodde da fiske med to andre fra Ballangsmarka, Hans Johnsen Holla og Anders Paulsen Dypås. De lå i fiskeværet Steine og hadde losjement om bord på handelsmann Rones' fartøy mens de fisket fra en seksring. Hans Johnsen fikk en voldsom tarminfeksjon og de måtte flytte fra fartøyet med den syke. De fikk ingen annen innkvartering og måtte leire seg under en fiskehjell, den syke hadde bare et seil og en rye over seg. Det var i mars med sterk kulde, og Hans Johnsen døde etter et par dager. Det ble holdt rettslig forhør for

å bringe på det rene om kameratene kunne ha gjort mer for den syke, men det ble godt gjort at de ikke kunne ha rodd han til Bodø sykehus på en seksring.

Klesdrakt og utstyr

Vanlig utrustning til sesongfisket, for fiskere som skulle være borte i flere uker på Lofot- eller Finnmarksfiske, var omfattende. Fiskebruk, klær, sengetøy og forsyninger for hele tidsrommet måtte de føre med seg på båten. Flere sett med tykke ullunderklær, lange strømper og sjyvotter måtte strikkes, og yttertøyet var jakke og bukse av tykt, hardstampa vadmel. Det var vannavstøtende og ble ikke så lett gjennomvått av sjøen. Sjøhyret, som besto av stakk, bukse og hatt, ble laget av geite- eller kalveskinn, og har vært brukt i århundrer.

Slik beskriver Schønnebøl sjøhyret i 1591:

«Om Dagen at de roer ud, da haver de Klæder gjorde af barkede Gedeskind og Kalveskind. Disse Klæder kalder de Skindstakker, dennem drage de paa over deres andre Klæder, paa det at de kunde være fri for Søen, saa at de skulde ikke blive igiennem vaade»
(Schønnebøl 1895).

Skinnfellen dugde dårlig som sengetøy i fiskebåten, den ble ødelagt av sjøvann, stivnet og brakk i stykker. Grener og ryer av ull var mest brukt, for lanolinen i saueulla virket vannavstøtende. Greneveving foregikk på oppstadvev, og det var helst samekvinner som

laget disse solide ullteppene. Ryene var tykke knyttetepper, grovt vevde og flosset med «Rye-Nap», av den groveste saueulla. I skiftene ble det oppgitt vekt på ryene og verdien satt etter hvor mye ullgarn de inneholdt (Nielsen og Pedersen 1994).

Hornet

Når Beret skulle leve som fisker, måtte hun også kle seg deretter. Derfor trakk hun som de øvrige i skinnbukser og -stakk, og på beina hadde hun sikkert «trebotninger» – skinnstøvler med tykk tresåle. Når Beret skulle tre av på naturens vegne så var det ikke så enkelt for henne som for mennene. Men dama visste på råd: Hun tok et digert bukkehorn, gjorde hull i toppen og saget den større åpningen på skrå slik at den passet til anatomien. Dermed kunne hun putte hornet under klærne og stå på menns vis.

Gården Djupvatn

At fisket lønte seg godt, viser den velstanden som Peder og Beret etter hvert bygde opp. Etter datidens målestokk var det ingen liten samisk rydningsgård de hadde med to hester, seks storfe, noen og tjue sauer og (minst) et trettitalls reinsdyr. De sådde to tønner bygg og satte sju tønner poteter. Tjenestefolk hadde de også på gården, samt at de fostret opp sønnen Joa sin sønn, Ole Henrik Fredrik som var født da Joa var 18 år.

Her er stua på Forså i E fjord der «Buks Berret» hadde datteren sin.
Foto: Hilgunn Pedersen

De hadde møllebruk i Skarfossen. Det nevnes i forbindelse med myten om at Beret var «synsk». En vår gikk hun og funderte på at det kom til å gå et liv ved den mølla, hun kjente det på seg som sikkert. Og det skjedde, en ung gutt falt i fossen og omkom.

Beretnevnesetsted som «gårdsbestyrer». Det er mulig at det var hun som hadde overoppsynet med det meste av gårdsarbeidet, siden mannen ofte var borte på tømmerarbeide. Men når hun var på fiske, var det han og tjenestefolket som tok seg av gårdsdrifta.

Ved slakting på gården var det mange ganger hun selv som sto for avlivingen av dyra. Skytevåpen hadde hun også,

og hun gikk gjerne på jakt. En gang fortelles det at hun felte en bjørn. Det var ikke så utrolig, all den tid det var nok av dette rovdyret på 1800-tallet. Det å felle en bjørn var imidlertid noe som sto særskilt respekt av. Noen utvalgte samer var ettertraktet som bjørnejegere og ble sendt bud på fra omkringliggende bygder når rovdyret herjet i saue- og reinsdyrflokkene.

Gården ble såpass stor at deres sønn Amund Pedersen (1832 – 1917) kunne bruke en del som husmann med jord, etter at han skaffet seg familie rundt 1856. En av hans sønner, Peder Olai Dybvand (1897 – 1977) overtok etter Amunds død, og gården er fortsatt i familiens eie.

Motgang

Beret opplevde en del sorg og motgang i sitt liv. En dag kom en mann til gårds som hadde med seg ei børse. Sønnen Paul, som ikke var så gammel, tok da børsa og begynte å blåse i tuten på den. Så gikk skuddet av og Paul døde. Det tok Beret svært tungt, hun gikk til skogen og sørget, og så gikk hun til sengs og ble liggende i åtte dager uten å spise, fortalte datterdatteren.

Kort tid etter brant huset deres ned til grunnen. De mistet alt de eide, og Beret tok også dette tungt, men hun sa at dette med brannen var bare loppebitt mot det at hun mistet sønnen. De hadde en tjenestepike som var litt enfoldig og «kortbefattet», og hun hadde et kirkesjal som hun gikk og lette etter mens hun lystet med et brennende stykke never. Dermed kom ildsvåden i stand. Men Beret rusta seg til Lofotfiske, reiste ut og skaffa penger til materialer og et års tid seinere sto det nye huset ferdig.

Problemer med tenåringene hadde hun også som i de fleste familier, og noen ganger gikk det litt over streken. Noen «rallargutter» hadde kommet en natt og lokket med seg en av sønnene ut på heisatur, rodde over til Evenes og stjal støvler hos presten Allan. Etterpå rømte de. Men gutten var så trøtt at han orket ikke å stå opp om morgenen. «Nå har du vært i natt og gjort gale», sa Beret. «Og hvis du ikke kan si det så skal jeg banke deg. Bare tilstå, eller så tar jeg deg til arresten».

Det sies at boligen til Buks-Beret lå akkurat her mellom bjørkene, ved siden av riksveien i Vassli i Ballangmarka, utsikt mot Dypvann. Foto: Hilgunn Pedersen

Gutten tilsto da at han hadde tatt «pene, blanke halvskoa hos presten og lagt dem i vedsjåen».

Neste dag tok hun båt og rodde med gutt og støvler til Evenes, der gutten måtte innrømme og love å ikke gjøre slikt mer. «Hva skal jeg betale» spurte Beret «Ingen verdens ting, min kjære kone», svarte presten og ga henne 4 dalere.

Kanskje var det samme gutten som fikk problemer i Kjeøy på førjulsvinteren 1851. Det var John (Joa) som ikke hadde fylt 15 år ennå. Han ble tiltalt for tyveri fra handelsmannen, i alt tre tilfeller: Første gang hadde han kastet småstein og knust ruter i butikken, stukket inn handa og tatt to såkalte «stappmål» og seks knapper. Så hadde

han like før jul stjålet noen sølv- og koppermynter, samt tre kavringer. Og endelig, omkring nyttår, hadde han tatt ut et vindu og tatt noen penger. En kan jo undres på hva den unge gutten hadde å gjøre på Kjeøy ved jule- og nyttårstider? Kanskje han var i tjeneste?

I retten ble det opplyst at gutten fylte sitt 15. år den 30. januar, altså etter at disse tyveriene var begått. Straffeutmålingen sto ikke i forhold til forseelsene: 1 års straffarbeid, pluss at foreldrene skulle betale saksomkostningene.

Høytid og hverdagsliv

Beret fikk godt skussmål av sin datters døtre, men også på folkemunne var hun kjent som et kjærlig og omsorgsfullt menneske. «Når ho kledde seg i kjerkeklær, var ho mykje pen ho bæssmor». Og ellers så fortalte de at hun red rundt på ei hvit merr, særlig når hun dro rundt i bygdene med skreppehandelen sin. Det var sytråd, nåler, strikk, knapper, stoffbiter, filt, skinn og annet som folk hadde bruk for. Disse tingene skaffet hun seg når hun var i fiskeværerne, og så handlet hun med dette om sommeren og høsten.

Det var aldri nei i hennes munn når det var fødsel på gang et sted. «Krafskjærring» kalte de slike hjelpekoner som hadde erfaring som fødselshjelpere, det være seg i kammers eller i fjøs.

Ellers var Beret både renferdig og ordholden, sa hennes barnebarn.

Sammendrag

Gjennom historien om Buks-Beret har vi fått følge overgangen fra nomadesamisk næringsvei til markesamisk/sjøsamisk levevei. Den forteller om en unik tilpassingsevne, samtidig som den viser at de samiske håndverkerne var svært allsidige. At folk som hadde vokst opp i markebygdene kunne bygge båter, virker uforståelig, men er ikke desto mindre en realitet. Sjømannsskap, seiling ikke minst, og fiske i hårdt vær er egentlig ikke noe for Hvermannsen, men her ser vi at kvinner kunne ta til seg kunsten. Vi aner at Buks-Beret nok ikke var den første i sitt slag, hun var kanskje litt mer allsidig enn de fleste og hadde visse lederevner. Kanskje hun bare «overdrev» en allerede rotfestet tradisjon når hun trakk i skinnhyre og satte seg i fiskerbåten. Likestilling i arbeid var mest utbredt blant samene. De samiske normene for «hva som høvde seg» for en kvinne synes å ha vært annerledes enn hos nordmennene. Livberging forutsatte at alle var i arbeid, det var ikke rom for dagdriveri eller unnasluntring. Barna måtte arbeide fra de var ganske små, og de ferdighetene de da tilegnet seg, kom godt med i livet seinere. Vi som er så heldige å slekte etter Buks-Berits familie har virkelig noe å være stolte av.

Trykte kilder:

Aschehougs Konversasjonsleksikon 1906.

Bjørnson, Inga 1916: *Duudor-Heikka og flere lappers historier, fortalt av dem selv*. Alb. Cammermeyers Forlag Kristiania

Linde, Erling (red) 1960: *Kvæfjordboka*, 1960.

Nielsen, Alf R. og Pedersen, H. 1994: Fra vidstrakt prestegjeld til storkommune. *Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie 1700-1870*.

Pettersen, Magnus 1992: *Ofotens historie II*. Narvik.

Schønnebo, Erik Hansen 1895: *Lofotens och Vesterälens beskriffuelse*. Utgitt av G. Storm. Christiania.

Utrykte kilder:

Digitalarkivet. Folketellinger 1865, 1875, 1900 for Lødingen og Ofoten/Evenes.

Statsarkivet i Trondheim: Salten sorenskriveri. Justisprotokoller 1840 – 1860 samt ekstraretsprotokoller nr 2 og 3.

Statsarkivet i Trondheim. Militære ruller 1823 og 1826

Kirkebøker for Ofoten og Lødingen. Mikrofilm.

Slektsnotater ved Hilgunn Pedersen.

Forfatteren

Hilgunn Pedersen er født 14.07. 1937 i Kobbvik, Ballangen (tidligere Lødingen) kommune. Hun har vært aktiv lokalhistoriker gjennom mange år, og deltok bl a. i bygdebokarbeidet Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie. Hun er nå pensjonert og bor på Kanariøyene. I 2-3 mnd om sommeren ferierer hun hovedsaklig i Etfjord, Ballangen, men har også tilhold i Kjøpsvik. E-post: hilgunnp@online.no

Hilgunn Pedersen:

«Báksá- Berret» - Beret Johanna Paulsdatter Dypvand

Inga Bannison girjenis tjállá Báksá-Beretta birra: «Buorep lij álmnájs. Ettjin galles sujna rijsada». –«Ájgenis lij ávdennisán juohkka ássien ja suovvovielis lij roaddo, dájna gá lij ruovdoj. Lij tjuokkes ja tjalmmu.»

Natstuvonáve lij oadtnum dájna gá lij vuostasj nissun gukti álmnáibiktasijda girvovumij gá lij guollárim barggamin. Lofáhtan (fiskkon) ietjas vuostasj ja ietjas gáhtsijn bársástij, sisednana árron oasástaláj, viejddij ja bargaj bárdorsijdajn, duola dagu njuovvamijn ja aj ietjá bargaj ássá gullujm. Javladuvá, «máhtij ienebuo gá ietjádá». Javllin vuopies ulnusj lij, tsoavtoj ja bukkav aj «tjanáj».

Beret Johanna Paulsdatter lij riegdám 12. b.snjuktjámánon j. 1794 Ájden Guollevuonan, Giehtavuonan. Jámiij Dybvandan Báslágin 29.b. bárggavánon 1868 Beret lij Bálláigjda bohtám gá meidas Anev «Juckasjávve Pederijn» oattjoj j.1824. Oanegasj máhjele sáemmi Pederijn vuolláigjden namma lij Thomassen ja lij Jielleváre suokkanm riegdám birrusij j.1800. Sáj árrujga Dybvanda sijddaj ja oattjojga ájn guhtta mámmá. Peder gáhtjudevová ádábohtten, bámmárum ja luovsigin.

Gá lip Báksá-Bereta birra lálhkám, de lip aeládustjerdaj mállsusimev oadtnum tjuovvot, jáhttesámij viessomtjerdas miehtsesámij meerasámij viessomtjærddaj. Láhkám lip sierralágásj máhtukvuoda birra gáktu ieme viessomvuogev ádá viessomvuohkáj hiebadallin, ja aj mámmá vuottelágátja sáme duodjáriij barggavuoge lidjin. Árvodeip Báksá-Berret gul ij lin vuostasj nissun ietjas tjerdas, valla jáhkedahte vuostesj lij ietjádájs ja sujna lidjin sierralágásj tjuottjodimvuoge.

Máhtij «elvvip» juo ieme árbbedábeo gá sassnebiktasijda tjánaj ja guollárvanntsaj tjálkkidij. Sámiij gaskan lij ienep avtadássásajvuohta bargon gá dáttaj gaskan. Njuolgadusá «mij hiehpá» nissunij lidjin ietjálágátja sámiij gaskan gá dáttaj gaskan. Miján le sívva mihástallat, mij gukti lip nav vuorbálettja gá lip Báksá-Bereta máttos.